

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.60>

ПОНЯТТЯ «ДИТИНА»: ПОТРЕБА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ УНІФІКАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Простибоженко О.С.,
*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник
відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України*

Простибоженко О.С. Поняття «дитина»: потреба концептуальної уніфікації у контексті оновлення цивільного законодавства України.

У статті здійснено комплексне дослідження проблеми розбіжностей у законодавчому визначенні поняття «дитина» та обґрунтовано необхідність його уніфікації в умовах рекодифікації цивільного законодавства України. Автор зауважує, що чинне законодавство містить неузгоджену термінологію, унаслідок чого виникають складнощі у тлумаченні та застосуванні правових норм. Зокрема, Сімейний кодекс України визначає дитиною особу до досягнення нею повноліття, тоді як інші законодавчі акти подекуди пов'язують втрату статусу дитини не лише у зв'язку з досягненням вісімнадцятиріччя, але й з набуттям особою прав повнолітньої раніше. Цивільний кодекс України в цілому не містить окремо такої дефініції як «дитина», визначаючи лише такі категорії як «малолітня» та «неповнолітня особа». Вбачається, що відсутність єдності понятійного апарату породжує правову невизначеність та потребує системного підходу до уніфікації термінології під час оновлення цивільного законодавства.

З метою усунення законодавчих недоліків автор вважає доцільним закріпити універсальне визначення поняття «дитина» у Книзі першій «Загальні положення» Цивільного кодексу України, що створить підґрунтя для єдиного підходу до розуміння правового статусу дитини. Водночас зауважено на необхідності запровадження такої категорії, яка б відображала не лише вікові, а й родинні особливості правового статусу. Комплексне визначення дозволить забезпечити системність регулювання правовідносин за участі дітей, а також усунути законодавчі суперечності.

У статті акцентується увага на тому, що наразі поняття дитини пов'язується з віковим критерієм, проте така характеристика не в повній мірі відображає зміст її правового статусу у внутрішньосімейних правовідносинах. Після досягнення повноліття особа зберігає родинний зв'язок із батьками, у зв'язку з чим зберігаються і окремі права та обов'язки між ними. Тож «подвійний» характер правового статусу дитини, зміст якого включає і вік, і родинний зв'язок особи, потребує окремого відображення у законодавстві. З урахуванням зазначеного пропонується диференціювати поняття «дитина» у двох аспектах: у зовнішньому як особу, яка не досягла 18 років або не набула прав повнолітньої раніше; та у внутрішньому як суб'єкта родинних правовідносин. Такий підхід дозволить гармонізувати положення законодавства та уникнути колізій у правозастосуванні.

Ключові слова: дитина, малолітня особа, неповнолітня особа, повноліття, рекодифікація цивільного законодавства, термінологія, понятійний апарат, сімейні відносини, родинний зв'язок.

Prostybozhenko O.S. The definition of “child”: the need for conceptual unification in the context of updating civil legislation in Ukraine.

The paper provides a complex research of the problem of discrepancies in the legislative definition of the “child” and explains the necessity of its unification in the context of the recodification of civil legislation of Ukraine. The author emphasizes that the current legislation contains inconsistent terminology, which leads to difficulties in the interpretation and application of legal rules. In particular, the Family Code of Ukraine defines a child as a person who has not reached the age of majority, while

other legislative acts sometimes associate the loss of child status not only with reaching the age of eighteen, but also with the person acquiring the rights of an adult earlier. The Civil Code of Ukraine does not contain a separate definition of “child,” defining only categories such as ‘minor’ and “underage person.” It appears that the lack of uniformity in the terminology creates legal uncertainty and requires a systematic approach to the unification of terminology during the updating of civil legislation.

In order to resolve legislative defects, the author considers it appropriate to establish a universal definition of the “child” in Book One, “General Provisions” of the Civil Code of Ukraine, which will provide a basis for a unified understanding of the legal status of children. At the same time, the author emphasizes the need to introduce a category that would include not only age but also family characteristics of legal status. A complex definition would provide a systematic approach to regulating legal relations involving children and eliminate legislative inconsistencies.

The paper emphasizes that currently, the definition of a child is linked to age criteria, but this characteristic does not fully reflect the content of their legal status in family legal relations. After reaching the age of majority, a person keeps a family connection with their parents, and therefore, certain rights and obligations between them are also maintained. So, the “dual” nature of the legal status of a child, which includes both age and family connection, needs to be reflected separately in the legislation. Taking this into account, it is proposed to differentiate the term “child” in two aspects: externally, as a person who has not reached the age of 18 or has not acquired the rights of an adult earlier; and internally, as a subject of family legal relations. This option will allow to harmonize the legal regulations and avoid conflicts in law enforcement.

Key words: child, minor, underage, majority, recodification of civil legislation, terminology, conceptual apparatus, family relations, family connection.

Постановка проблеми. Рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства, діяльність робочої групи щодо якої передбачена постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 року № 650, надала можливості для комплексного переосмислення наявних правових категорій [1]. А враховуючи інтеграцію норм Сімейного кодексу України (далі – СК України) до тіла Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), питання уніфікації понятійного апарату набуває особливої актуальності. У чинному законодавстві відсутній єдиний підхід до визначення поняття «дитина», яке у низці нормативно-правових актів передбачає неоднакове змістове наповнення. Така розбіжність спричиняє неоднозначність тлумачення та ускладнює правозастосування.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні доцільності закріплення уніфікованого визначення поняття «дитина» як правової категорії, яка включатиме у собі віковий та родинний аспекти правового статусу, у процесі рекодифікації цивільного законодавства України.

Стан опрацювання проблематики. Питанням правового статусу дитини та змістовним наповненням цього поняття займалися такі вітчизняні науковці, як Я. Шевченко, Л. Красицька, М. Корнієнко, М. Менджул, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Пархоменко, В. Ватрас, І. Волкова, О. Ригіна та інші.

Визначення поняття «дитина» вже ставало предметом наукових досліджень, проте здебільшого розглядалося в контексті з’ясування її правового статусу, а не відповідності застосовуваної термінології фактичному його змісту. В. Ватрас у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому суб’єктам сімейних правовідносин, констатує відмінність між поняттям «дитина» та «повнолітня дочка, син» і приходить до висновку, що під поняттям дитини слід розуміти фізичну особу з моменту народження до 18 років (повноліття), яка законом наділена сімейними особистими немайновими та майновими правами [2, 3].

У своїй науковій праці І. Волкова досліджувала підходи до визначення поняття «дитина» та його закріплення в міжнародно-правових документах. Під час проведеного дослідження автором було встановлено, що у ряді міжнародно-правових документів універсального та регіонального рівня положення щодо визначення терміну «дитина» суттєво відрізняються один від одного, а до основних змістовно-якісних ознак терміну «дитина» віднесено віковий ценз та факт не набуття прав повнолітньої раніше відповідно до законодавства, застосовуваного до неї [4]. О. Ригіна, у свою чергу, досліджувала взаємно обумовлені поняття «правовий статус дитини», «права дитини», «потреби дитини» та «інтереси дитини» [5].

Отже, питання узгодженості термінології між різними нормативно-правовими актами та необхідності її системного закріплення в межах цивільного законодавства залишалось поза фокусом наукових дискусій.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття «дитина» знаходить своє відображення у низці нормативно-правових актів, проте конкретний його зміст є варіативним. СК України у ч. 1 ст. 6 визначає, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття [6]. У той самий час у відповідності до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» дитиною є особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [7]. Зокрема, чинне законодавство передбачає можливість надання повної цивільної дієздатності особі у таких випадках: реєстрації шлюбу до досягнення особою повноліття; фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором або бажає займатися підприємницькою діяльністю; неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини (ст. ст. 34, 35 ЦК України) [8]. А отже, національному законодавству характерна варіативність підходів до визначення вікових меж для збереження статусу дитини, що створює підґрунтя для правової суперечності. Неузгодженість у тлумаченні визначенні поняття «дитина» не лише породжує колізії у правовому регулюванні, а й ускладнює практику правозастосування.

У Цивільному кодексі України визначення поняття «дитина» взагалі не надається, що свідчить про відсутність єдиного підходу до його тлумачення. Натомість ЦК України оперує лише такими категоріями як малолітня особа, тобто фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років, та неповнолітня особа – фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Подібний підхід до градації правового статусу в залежності від віку передбачено і в СК України, відповідно до ч.ч. 2 та 3 ст. 6 якого дитина до досягнення нею чотирнадцяти років вважається малолітньою, а у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років – неповнолітньою [6].

Відмінності у визначенні поняття «дитина» відслідковуються і в міжнародних нормативно-правових актах. У Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми дитиною визнається будь-яка особа віком до 18 років, у той самий час як Європейська конвенція про громадянство передбачає, що дитиною визнається будь-яка особа, що не досягла 18 років, якщо за законодавством, яке застосовується до дітей, повноліття не настає раніше [9, 10].

Тож виникає питання: чи може одна й та сама особа одночасно вважатися і дитиною, і повнолітньою особою у залежності від типу правовідносин, учасником яких вона є? Іншими словами, чи допускається існування «подвійного» правового статусу особи? Адже аналіз чинного законодавства свідчить про можливість виникнення ситуації, за якої з точки зору цивільного законодавства особа, яка, наприклад, розпочала у шістнадцятирічному віці підприємницьку діяльність, набула прав повнолітньої особи з повною цивільною дієздатністю, та водночас зберігає правовий статус дитини у відповідності до норм сімейного законодавства.

Використання у законодавстві різних підходів до визначення поняття дитини формує не лише термінологічну неузгодженість між різними нормативно-правовими актами, а й зумовлює ефект «роздвоєння» правового статусу особи. Це суперечить системності законодавства та порушує єдність праворозуміння, що створює передумови для неоднакового застосування норм права. За таких обставин виникає об'єктивна потреба в уніфікації термінології. Забезпечення єдиного праворозуміння та послідовного правозастосування можливо досягнути шляхом нормативного закріплення єдиного та повного визначення поняття «дитина». Втім, наявні на сьогодні підходи до тлумачення, в основі яких лежить віковий ценз, не в повній мірі відображають багатовимірність такого правового статусу особи. Адже термін «дитина» є не лише правовою, а й соціальною категорією, яка відображає родинний зв'язок – належність особи до сім'ї незалежно від її віку.

Недосконалість наявних визначень чітко простежується у нормах спадкового права. У відповідності до ст. 1261 ЦК України до першої черги спадкоємців за законом належать діти спадкодавця [8]. Фактично через відсутність уточнення вікових меж та з урахування норм чинного законодавства щодо визначення поняття «дитини» таке формулювання може бути витлумачене як наявність права на спадкування за законом у першу чергу лише у тих осіб, які не досягли 18 років, що вочевидь суперечить змісту сімейних правовідносин. Правовий зв'язок між батьками та дітьми не припиняється з досягненням останніми повноліття, а зберігає своє значення у внутрішньосімейному аспекті. СК України цю особливість визнає, використовуючи у своїх положеннях категорію «повнолітні дочка та син»: глава 16 СК України встановлює обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку та сина, а стаття 172 СК України та глава 17 СК України – обов'язок повнолітніх дочки та сина піклуватися про своїх батьків та надавати їм утримання. Ці норми підтверджують, що родинний зв'язок не втрачається з досягненням особою повноліття, адже він ґрунтується не на віці, а на факті походження дитини від батьків. Але при цьому, СК України не

передбачає використання терміну «повнолітня дитина», який за змістом нинішнього визначення був би внутрішньо суперечливим, оскільки дитина не може бути повнолітньою.

Тож формування поняття «дитини» виключно через віковий критерій є поверхневим та таким, що не відображає його сутність у правовій площині. При визначенні поняття дитини необхідно враховувати не лише вікові особливості, але й характер родинного зв'язку.

У світлі інкорпорації СК України окремою книгою до ЦК України, як це передбачено у концепції рекодифікації цивільного законодавства, доцільним видається узгодження понятійного апарату шляхом перенесення дефініції «дитина» до загальних положень ЦК України у Книзі першій [8]. Це забезпечить системність і послідовність правового регулювання, оскільки таке поняття використовуватиметься щонайменше у трьох книгах ЦК України – загальних положеннях, спадковому та сімейному праві.

Для забезпечення цілісності правового підходу до визначення правового статусу пропонується диференціювати поняття «дитини» у двох його аспектах: (1) зовнішньому, у якому особа вважається дитиною у відносинах із третіми особами до досягнення повноліття або до набуття нею прав повнолітньої раніше; (2) внутрішньосімейному, при якому у відносинах між батьками та дітьми, правовий статус дитини зберігається незалежно від віку як елемент родинного зв'язку.

Формування єдиного концептуального підходу до визначення поняття «дитини» усуне двозначність у тлумаченні, а розміщення норми у Книзі першій «Загальні положення» ЦК України забезпечить універсальне застосування терміну до всіх правовідносин. Зазначене сприятиме формуванню цілісної системи цивільного законодавства.

В проєкті Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» (реєстр. № 14056 від 21.09.2025) автором запропоновано главу 4 «Загальні положення про фізичну особу» підрозділу I «Фізична особа» розділу II «Суб'єкти» доповнити статтею, яку викласти у такій редакції:

«Стаття 24-1. Поняття дитини

1. Юридичний статус дитини має фізична особа до досягнення нею повноліття незалежно від набуття нею або надання їй повної цивільної дієздатності.

2. У відносинах з батьками повнолітні дочка, син зберігають юридичний статус дитини незалежно від досягнення повноліття.

3. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.

4. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років».

Втім, запровадження таких змін вимагатиме узгодження норм сімейного законодавства, зокрема про вирішення спору щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї, позбавлення батьківських прав, усиновлення тощо. Збереження правового статусу дитини у відносинах з батьками незалежно від досягнення повноліття, зумовить ситуацію, за якої окремі положення потребуватимуть встановлення обмеження по віку для їх застосування. Наприклад, ч. 3 ст. 164 СК України встановлює, що мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них [6]. У п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» особи можуть бути позбавлені батьківських прав лише щодо дитини, яка не досягла вісімнадцяти років, і тільки з підстав, передбачених ст. 164 СК [12]. Проте вже сьогодні існують суперечності у судовій практиці щодо тлумачення таких норм права. У постанові від 29.01.2024 у справі № 185/9339/21 Верховний Суд дійшов до висновку про можливість вирішення спору про позбавлення батьківських прав навіть після досягнення дитиною повноліття, якщо на момент пред'явлення позову вона була неповнолітньою [13]. Тож запровадження нового підходу до визначення поняття «дитина» без одночасного системного перегляду відповідних положень СК України неминуче призведе до хибного тлумачення норм права та неоднакового їх застосування судом.

Висновки. Таким чином, законодавче визначення поняття «дитина» у Цивільному кодексі України має не лише техніко-юридичне, а й концептуальне значення. Чинне законодавство не забезпечує належного рівня системності та узгодженості у визначенні поняття «дитина», що ускладнює правозастосування та створює передумови для неоднозначного тлумачення норм. Уніфікація поняття «дитини» на рівні ЦК України сприятиме системності та логічній послідовності правового регулювання, усуненню термінологічних колізій між законодавчими актами, а отже є необхідним елементом оновлення цивільного законодавства. Запропоноване розмежування зо-

внішнього та внутрішньосімейного аспектів, у свою чергу, дозволить збалансувати подвійну природу поняття «дитина» та відображатиме не лише віковий критерій, а й родинний зв'язок особи. Разом з тим, внесення до ЦК України таких змін потребує послідовного та комплексного уточнення окремих положень СК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text>.
2. Ватрас В.А. Суб'єкти сімейних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2008. С. 76.
3. Ватрас В.А. Батьки та діти як суб'єкти сімейних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4 (28). С. 145–150.
4. Волкова І.І. Щодо визначення поняття «дитини» в міжнародному законодавстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3/2021. С. 402–404.
5. Ригіна О.М. «Правовий статус дитини», «права дитини», «потреби дитини», «інтереси дитини»: загальнотеоретична характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8/2021. С. 28–30.
6. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
7. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top>.
8. Цивільний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top>.
9. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858/ed20110301#Text.
10. Європейська конвенція про громадянство від 06.11.1997 № ETS N 166. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004/ed20090527#Text.
11. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія / за заг. ред. Н.С. Кузнецової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.
12. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Верховного суду України від 30 березня 2007 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>.
13. Постанова Верховного Суду від 29 січня 2024 року у справі № 185/9339/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117043621>.